

Gustaw Manteuffel (1832-1916). Życie i dzieło w świetle wybranych polskich archiwaliów

Rozprawa doktorska poświęcona postaci barona Gustawa Manteuffla, wybitnego historiografa *Inflant Polskich*, ma na celu uporządkowanie polskich archiwalnych materiałów biograficznych w kontekście tożsamości polsko-inflanckiej.

W pierwszym rozdziale dysertacji poruszono kwestie metodologiczne oraz dokonano podsumowania dotychczasowego stanu badań. Problematyka wyjątkowego przypadku identyfikacji pogranicza kulturowego rozpoznana przez Krzysztofa Zajasa stanowiła podstawę badań nad tekstami dotyczącymi historyka z Drycan, jak określano Gustawa Manteuffla. Fenomen polsko-inflanckiej tożsamości był charakterystyczną cechą samoświadomości osób wywodzących się z określonej warstwy społecznej (szlachty) dawnych północno-wschodnich kresów I Rzeczypospolitej. Dzięki opracowaniu biografii autora *Inflant Polskich*, książki uznanej przez Jacka Kolbuszewskiego, za jeden z tekstów-fundamentów polskiej lettonistyki, możliwe jest prześledzenie schematu tworzenia wieloszczeblowej tożsamości narodowej, o której pisali między innymi Juliusz Bardach i Andrzej Romanowski. Na podstawie analizy pism biograficznych Manteuffla wyodrębniono trzy etapy tego procesu, odpowiadające głównym okresom życia dziejopisa.

Drugi rozdział rozprawy obejmuje pierwszych kilkanaście lat życia Gustawa Manteuffla (1832-1851) spędzonych w rodzimym pałacu w Drycanach i w elitarnym, niemieckim gimnazjum w Mitawie. W okresie drykańsko-mitawskim przebywał on w środowisku wielokulturowym, zarazem kosmopolitycznym i lokalnym. Ze względu na charakter matki – Marii z Ryków Manteufflowej był to zapewne etap zaszczipiania młodemu arystokracie polskiego katolicyzmu. Koneksje rodowe jego ojca z pewnością wpłynęły na ukształtowanie się patriotyzmu klasowego Gustawa Manteuffla.

W trzecim rozdziale omówiono okres dorpacko-inflancki (1852-1873). Był to czas studiów prawniczych Gustawa Manteuffla w Dorpacie oraz zachodnioeuropejskich i inflanckich podróży. W mieście nad Embachem, które było enklawą liberalizmu w carskiej Rosji, przyszedł historyk zdecydował o przystąpieniu do Konwentu Polskiego „Polonia”, zasłużonej polskiej organizacji studenckiej. Niezwykłość kombinacji niemieckiej akademii i polskich idei wolnościowych zaowocował działalnością obywatelsko-patriotyczną wielu absolwentów tego uniwersytetu, jak choćby Juliusz Bursche, Tytus Chałubiński, Jakub Natanson.

Czwarty rozdział poświęcono ostatniemu etapowi życia historiografa, który określono mianem okresu ryskiego (1874-1916). Był to najbardziej płodny czas w życiu dziejopisa. Dzięki pracom bibliograficznym Henryka Diederichsa i Peterisa Pudulisa wiadomo, że *oeuvre* Gustawa Manteuffla obejmuje kilkaset prac z zakresu: historii, muzykologii, etnografii, językoznawstwa, literaturoznawstwa, historii sztuki, genealogii, heraldyki... Spisy te należy uzupełnić o liczną (choć zachowaną w szczątkowym stanie) korespondencję prywatną oraz teksty, które nie były przeznaczone do druku (notatniki, raptularze). Uwzględniono działalność patriotyczno-obywatelską autora *Inflant Polskich* dedykowanych krakowskiej Akademii Umiejętności, w tym między innymi: udział w komisji budowy pomnika Adama Mickiewicza w Krakowie, zbiórkę podpisów pod adresem hołdowniczym dla Elizy Orzeszkowej, kosztowny podarek (jajko jubilerskie) dla Józefa Ignacego Kraszewskiego, a także wspieranie bibliotek publicznych darami książkowymi oraz finansowe wsparcie przeznaczane na budowę nowych obiektów sakralnych (Ryga, Mitawa, Rzeżyca). Poruszono kwestię stosunku Manteuffla do problematyki żydowskiej, pominięto zaś jego muzykologiczną spuściznę, która wymaga specjalistycznego opracowania. Ważnym aspektem biografii dziejopisa była współpraca z duchowieństwem rzymskokatolickim (krakowscy jezuici, polsko-inflanccy księża, dostojnicy

kościelni). W zakończeniu tej części dysertacji podjęto wątek Sienkiewiczowski zyciorysu historyka oraz zaprzepaszczenia jego spuścizny w Bibliotece Narodowej w czasie drugiej wojny światowej.

Piąty rozdział obejmuje podsumowanie i wnioski płynące z rozważań. W rozdziale szóstym zgromadzono aneksy, na przykład: listy ustalonych kontaktów Gustawa Manteuffla, jego kolegów dorpaczkich oraz polskich ziemian, mieszkających w Rydze oraz nieznane fragmenty tekstów rękopiśmiennych (korespondencji, notatników), które pochodzą ze zbiorów publicznych i prywatnych. Rozdział siódmy zawiera materiały wizualne – rzadkie ilustracje zebrane w toku prowadzonych badań, jak choćby fotografie ze zbiorów rodzinnych, zdjęcia obiektów związanych z historykiem (między innymi znaleziska archeologiczne, łańcuch rektorski Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1900 roku). W ostatnim – ósmym – rozdziale znajduje się bibliografia, w której wyliczono materiały archiwalne – rękopiśmienne oraz prace publikowane.

Badania nad narracjami biograficznymi Gustawa Manteuffla doprowadziły też do sformułowania wniosków terminologicznych. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na problem rozróżnienia między krzyżakami „pruskimi” a krzyżakami „inflanckimi”. Ci drudzy byli dla dziejopisa przykładem asymilacyjnej potęgi kultury polskiej, w opozycji do negatywnego stereotypu utrwalonego przez Sienkiewicza. Inna kwestia dotyczy nazewnictwa badań nad dziedzictwem I Rzeczypospolitej na północno-wschodnich rubieżach tego państwa. Kultura polsko-inflancka i kultura łatgalska odnoszą się co prawda terytorialnie do tego samego regionu. Obydwa terminy wiążą się jednak z dwiema różnymi grupami społecznymi, a także narodowymi, które te tereny zamieszkiwały w przeszłości. Określenie polsko-inflancki dotyczy polskiej kultury wysokiej obecnej i żywej na obszarze dawnego województwa inflanckiego aż do 1916 roku – daty wyznaczonej symbolicznie przez śmierć Gustawa Manteuffla. Po tej dacie na tym terenie – rodzącego się wówczas niepodległego państwa łotewskiego – dominującą rolę zaczęła odgrywać kultura łatgalska, związana z warstwami społecznymi, które od wieków były upośledzane przez kolejnych kolonizatorów (Niemców, Polaków, Rosjan). Dysertacja poświęcona postaci Gustawa Manteuffla określa i wyznacza nowe pole badawcze, rozszerzając perspektywę, przede wszystkim polską, lektury pism historyka o punkty widzenia pozostałych mieszkańców dawnej, wielokulturowej Rzeczypospolitej, w tym przypadku Łotyszy.